

Kinda István

AZ ÉLETTÉR ÉS LAKÁSKULTÚRA FŐBB SAJÁTÓSSÁGAI A HÁROMSZÉKI CIGÁNYOKNÁL

1. Előzmények

A székelyföldi magyar ajkú cigányság társadalma, gazdasági helyzete, népi kultúrájának különböző aspektusai, életstratégiái, identitása, mentalitásának összetevői főként az utóbbi két évtized folyamán váltak (főleg történeti, néprajzi, szociológiai, antropológiai) elemzések fontos tárgyává.¹ Bár a cigányság létszáma és régió belüli etnikai aránya indokolttá tenné az alaposabb kutatásokat, egy, a Székelyföldön belüli regionális lehatárolás – például a háromszéki cigányságra vonatkozó – a székelyföldi cigányság meglehetősen impozáns szakirodalmát több mint megtizedeli. Háromszék² cigány népessége viszonylatában a területi lefedettséget tükröző sporadikus vizsgálatok jelzik, hogy a térségben mindmáig nem került sor átgondolt, nagyobb léptékű társadalomtudományi kutatásra.

A háromszéki magyar ajkú cigányság néprajzi vizsgálatokban való felbukkanása az 1970-es években vidékünkön kibontakozott folklorisztikai kutatásoknak köszönhető, tulajdonképpen az egész 1989 előtti háromszéki cigánykutatás csupán két itteni szakember nevéhez fűződik. Albert Ernő, majd Pozsony Ferenc szellemi kultúrárt feltáró terepmunkáik során a klasszikus magyar népballadák cigányok körében végbement zárványosodására és ritualizálódására figyeltek fel, e folklór-produktumok ugyanis a halotti virrasztókban funkcionális szerepet nyertek.³

Tekintettel a totalitárius diktatúra cigányokat is megcélzó asszimilációs törekvéseire, a magyar anyanyelvű cigányok társadalmának, kultúrájának kutatása a rendszerváltás utánra tolódott, és a publikációk tükrében kijelenthető, hogy további évtizedig jórészt a fent említett néprajzkutatókhoz köthető. Albert

Ernő tovább folytatta folklorisztikai tevékenységét, amelyet levéltári kutatásokkal egészített ki,⁴ Pozsony Ferenc pedig társadalmi és gazdasági néprajzi összehasonlító elemzéseket is végzett,⁵ majd egy orbaiszéki településre fókuszálva átfogó eredményeket felmutató állomásozó kutatószemináriumot szervezett.⁶

Albert Ernő és Pozsony Ferenc saját és szerkesztett kötetein kívül az 1990-es évek végétől Fosztó László a háromszéki peremvidék egy településének (az erdővidéki Székelyszáldobos) román nyelvű cigány társadalmát és vallásosságát elsősorban szociológiai módszerekkel tárta fel.⁷ Deák Ferenc a csernatonai cigányok temetkezési szokásait figyelte meg.⁸ 2004-től kezdődően Kinda István előbb egy sepsiszéki település (Nagyborosnyó) cigány többségének megélhetési stratégiáit, társadalmi, gazdasági és felekezeti tagolódását kezdte vizsgálni,⁹ majd az orbaiszéki Cófalva és az erdővidéki Vargyas cigány közösségeinek hagyományos gazdálkodásba és természetkiélő népi mestersegekbe való kapcsolódási pontjait mutatta be.¹⁰ Kiss Tamás a népszámlálási statisztikákból, illetve a polgármesteri hivatal adataiból kiindulva Sepsikőröspatak korántsem homogén lakosságának etnikai térképre vetítését végezte el, igen jelentős létszámú cigány kolóniájának integrációs problémáit tárta fel szociológiai és demográfiai módszerekkel.¹¹ A szintén szociológus Kiss Dénes pedig ugyanabban a tanulmánykötetben közölte a magyarhermányi cigányok pünkösdista felekezettel való viszonyáról, közösségi életükre gyakorolt hatásáról írott elemzését.¹²

A felsorolt munkák a társadalmi tematikák közül főként az együttélés mintáit, a szimbolikus térfoglalást, az identitást, etnopolitikai tényeket és lehetőségeket, a gazdaságra irányuló vizsgálatok leginkább a láthatatlan gazdaság, a hagyományos megélhetési

¹ Néhány átfogó tanulmánykötet, a teljesség igénye nélkül: POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.) 1999; BIRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna (szerk.) 2002; ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.) 2007; KISS Tamás – FOSZTÓ László – FLECK Gábor (szerk.) 2009; FOSZTÓ László 2009.

² A történelmi Székelyföld tájegysége, egykori területét nagyjából az 1968-ban létrehozott Kovászna megye öleli fel.

³ ALBERT Ernő 1973; POZSONY Ferenc 1980, 1981, 1984.

⁴ ALBERT Ernő 1993, 1998a, 1998b, 2000, 2001.

⁵ POZSONY Ferenc 1993, 1998, 2003.

⁶ POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.) 1999. A magyar–román kapcsolatok elemzése mellett a kötet több dolgozata foglalkozik a zabolai cigányság helyzetével is.

⁷ FOSZTÓ László 1997a, 1997b.

⁸ DEÁK Ferenc 1999.

⁹ Lásd pl. KINDA István 2005, 2007a.

¹⁰ KINDA István 2007b, 2009a, 2010.

¹¹ KISS Tamás 2009.

¹² KISS Dénes 2009.

technikák és a migrációs tendenciák kérdésköreit, a kultúrávizsgálatok pedig a folklóralkotásokat és a szokásjog különféle megnyilvánulásait járták körül.

A prioritásként kezelt felsorolt kutatási területek miatt a székelyföldi, azon belül a háromszéki cigányok tárgyi kultúrájának szegmensei – élettere, tárgyi környezete, eszközhasználata – fölött elsiklott a tudományos érdeklődés.¹³ Ebben a dolgozatban ezt a hiányt kívánom legalább részlegesen feloldani.¹⁴ Háromszék magyar anyanyelvű cigány lakosságának építkezését, lakáskultúrájának és -berendezésének változatait a leggyakoribb gazdasági helyzetekből kiinduló modellek egybevetésén keresztül az áttekinthetőség miatt nagy vonalakban, általánosítva mutatom be, magam számára is megteremtve az alapot az itt vázolt struktúra egyes fejezeteinek későbbi kibontásához. Dolgozatom 2004-től végzett háromszéki terepmunkára épül, következtetéseim háttérben pedig azoknak a néprajzi interjúzásoknak és szociológiai felméréseknek a tapasztalata áll, melyeknek köszönhetően a vizsgált régió száznál is több cigány családját kerestem fel saját otthonában.¹⁵

2. Háromszéki helyzetkép

Kultúrakutatók, demográfusok számára már régóta nyilvánvaló, hogy a hivatalos népszámlások adatai nem relevánsak az egyes településeken élő cigányok számát illetően. Nagyborosnyó esetében például, ahol jó másfélezres az összlakosság, és a cigányság aránya a polgármesteri hivatal adatai, valamint saját megfigyelések szerint 60–70%-ra becsülhető, a 2002-es népszámlálási adatok mindössze 142 cigány főt, azaz 9,1%-ot jeleznek.¹⁶ A szomszédos Cőfalván pedig egyetlen cigányt sem tüntetnek fel, holott ezen a kis településen is évtizedek óta egyre markánsabban jelen van a cigány etnikum, aránya mára jó 15%-os.¹⁷ A szociológusok azonban az utóbbi években elindították Kovászna megye szintjén a népszámlálási adatok etnikai mutatóinak korrigálási folyamatát, a cigány

lakosság statisztikai megjelenítését a tényszerű, lokális ismeretek bevonásával. A 2002-es statisztikákban rejtve maradt és a helyi adminisztráció által ismert valós etnikai struktúrák összevetését Kovászna megye 30 településére (községek és városok szintjére) vonatkozóan nemrég közölték.¹⁸ Becsléseik Kovászna megyére vonatkozóan a cigányság arányát 12–15% körülinek mutatták ki¹⁹ (a 222 449 lakosból²⁰ ezek szerint legtöbb 33 367 cigány nemzetiségű). Ezen belül a magyar nyelvű vagy magyarul is beszélő cigányok arányát illetően valamivel magasabb rátában, 15,9%-ban (5305 fő eszerint) határozták meg felméréseik alapján.²¹

Az adatokból látható, hogy meglehetősen nagy arányú cigány lakosságról beszélhetünk Háromszéken, amelyet nem nyelve vagy specifikus viselete, hanem elsősorban közösségi kultúrája és sajátos élet-szervezése különbözteti meg az itteni magyaroktól. Létszámuk egyenetlenül oszlik meg a térségben. Néhány kivételes településtől eltekintve, ahol a helyi közösség vezetői és/vagy a lakosság ellenállásába ütközve nem telepedtek meg/elköltöztek a cigányok – Barátos, Árkos, Várhegy, Szacsva, Hatolyka –,²² a legtöbb településen egyre fokozódó hangsúllyal vannak jelen.

A háromszéki falvak etnikai térszerkezetében a cigányság néhány szembetűnő demográfiai-térszerkezeti formációba szerveződik, melyek közül egyszerre akár több is megfigyelhető egy-egy településen, a cigány lakosság létszámától és gazdasági rétegzettségétől függően:

1) a cigány lakosság kompakt közösségként jelenik meg valamelyik térrészre koncentrálódva, gyakran periférikus tömbben, az ún. Hegyen, Cigányoknál, Cigányszerben vagy Cigányréten (például Bükszád, Oltszem, Kőröspatak, Hidvég, Zabola, Szörccse, Nagyborosnyó, Kisborosnyó, Zágon, Csomakörös, Sepsibesenyó, Vargyas stb. falvakban);

2) az utcák utolsó, szegényes házaiban élnek (Székelytamásfalva, Imecsfalva, Szentkatolna, Szörccse, Orbaitelek, Torja, Kézdiszentlélek);

¹³ Miklós Zoltán a korondi lakáskultúra változásait vizsgálva külön kitért a cigányok élettereinek bemutatására is. Lásd MIKLÓS Zoltán 2007; 2010. Háromszék viszonylatában konkrétan egyetlen cikk foglalkozott ezzel: KINDA István 2009b.

¹⁴ A meglehetősen szerteágazó lakáskultúra-kutatás (főleg székelyföldi) szakirodalmának bemutatásával nem szeretném a jelenlegi, elsősorban tereptapasztalatokon alapuló beszámolóim kereteit szétfeszíteni, csupán utalok arra, hogy az utóbbi években kollégám ezeket elég átfogóan már ismertette: MIKLÓS Zoltán 2007.

¹⁵ E munka mélységét vizuálisan érzékelteti a dolgozathoz csatolt képanyag. Megjegyzendő, hogy az alább tárgyalásra kerülő szegényebb csoportok sokkal befogadóbbnak mutatkoztak az elzárkózó újjgazdagokkal szemben, akiknek az életterét nem rögzíthettem fényképeken.

¹⁶ VARGA E. Árpád é. n. (Nagyborosnyó).

<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvetn02.pdf>.

Utolsó letöltés: 2010. július 28.

¹⁷ Saját mérésű terepadat. Lásd még KINDA István 2007, 182.

¹⁸ KISS Tamás 2009, 101–103.

¹⁹ KAPITÁNY Balázs – KISS Tamás 2009, 299.

²⁰ 2002-es adat. VARGA E. Árpád é. n.

<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/cvetn02.pdf>.

Utolsó letöltés: 2010. október 3.

²¹ Lásd KISS Tamás 2010, 21.

²² A direkt kiutasítás mellett a passzív ellenállásnak az a formája a leghatásosabb, amely során a helyiek a faluba érkező cigányokkal nem bonyolódnak semmiféle gazdasági kapcsolatba: nem vásárolnak tőlük, nem adnak el házat nekik, meggátolják és ellehetlenítik berendezkedésüket a faluban.

3) a kommunizmus idején a településszerkezet központibb részein is lakóházhoz jutottak egyes cigány családok, ám az egy-két generáció óta lakott cigány porta a székely falu utcaképebe nem simul bele, kiugró színfoltként tűnik fel (Cófalva, Lécfalva, Egerpatak, Komolló, Réty, Angyalos, Előpatak, Árapatak, Kézdimárkosfalva, Mátfalva, Kézdimartonfalva, Haraly, Gelence, Dálnok, Kézdiabíbis);

4) az 1989-es változások után elindult a cigányok beköltözése a faluba a periférikus részokról, és újabban nagyméretű házakat, alpesi típusú villákat építenek, amelyeken keresztül a közösség szimbolikus értékmezéjében egyre előkelőbb helyet követelnek maguknak (Zabola, Páva, Nagyborosnyó, Zalán).

E kategóriák mentén egyféle mobilitási irány is kirajzolható a kibocsátó kolóniák lakóitól a saját építészeti ingatlanal rendelkező cigány családokig, ám csak annak szem előtt tartásával, hogy egy-egy ilyen önállósodási út teljes bejárása általában két-három generáció alatt megy végbe. Általában ez a mobilitás megbontja a külön térfelre tömörülő zárt etnikai struktúrákat és a település térszerkezete fokozatosan vegyessé válik, anélkül azonban, hogy a diaszpóraszerű beszívargás együtt járna a kibocsátó kolónia felszámolásával, hisz annak törzslakossága helyén marad és számban tovább gyarapodva fokozatosan betölti a kilépők által keletkezett demográfiai réseket.

A fentebb meghatározott településszerkezeti sajátosságokat, a követett életstratégiákat, a családtagok számát és a megvalósított jövedelmeket, valamint a családi törekvéseket figyelembe véve napjainkban a háromszéki cigány családok élettéréként:

a) a kolóniabeli cigány családok régi faházai, viskói;

b) a falvak belső utcáin álló, mára már roskatag, egykor átlagos parasztházak;

c) a jobban szituált réteg által felvásárolt székely házakból, vagy a 60–70-es évek kockaházaiból átépített; valamint

d) a legtehetősebb cigány réteg saját építésű, többemeletes palota vagy alpesi villa típusú új házai funkcionálnak.

Ezeknek az élettereknek a berendezése a család anyagi helyzetén túl az ideálszerűen követett életminták meghonosítását is jelzi, legtöbbször túlreprezentálva azokat. Kérdéseim ennek alapján a gazdasági állapot és az életterek/lakáskultúra összefüggéseire, a tervezett és tényleges megvalósítások összevetésére, a cigány családok mintakövetésének építészetben és lakberendezésben megmutató példáira irányulnak.

3. Életterek

3.1. A kolónia, cigánytelep viskói

Számos faluban a 20. század utolsó negyedéig a cigányok a periférikus részeken, homogén telepen, a *senkiföldjén* éltek. A térfoglalás kezdeményezői a valamikori gyepmesterséget ellátó személyek, a falu cigányai, a számkivetettek voltak. A kollektív emlékezet szerint a 19–20. század fordulóján ezeken a marginális területeken egy-két család telepedett meg, és belső gyarapodásuk, illetve a további beköltözések vezettek a jelenlegi népes kolóniák kialakulásához.

Ezek a csoportok a túlélő életmód megtestesítői. Megélhetésük alapja legtöbbször a gyűjtögetés, fuvarok bonyolítása lószekérrel, különféle kézműves mesterségek időszakos művelése (téglavetés, seprűkészítés), de környezetük szerint leginkább a meghatározatlan tartalmat fedő „szerzés”.

A kolóniába tömörülő cigány etnikus tömböknek a térhasználatára jellemző, hogy közösen birtokolt doméniumként működnek: az elszórtan épített faházak között nem húzódik kerítés, a tér belátható és átjárható. Legfontosabb magának a telepnek a körülhatárolása: patak, mezsgye, sövény képez természetes határt, de sokfelé ennél erősebb a cigány és a magyar közösségek által tiszteletben tartott mentális határvonal, amelynek átlépése informális módon már beszámolási kötelezettségekkel jár a másik etnikum tagjai felé. A cigánytelepekre a falubeli magyarok azonban sosem teszik a lábukat.²³ A kerítés nélküli házak közötti tereket ideiglenes ösvények kötik össze, amelyek az időjárás és a természet tájformáló hatásának tulajdoníthatóan állandóan változnak.

Például a zabolai és a kőröspataki Hegyen, vagy a nagyborosnyói Cigányréten a vályog- és faházak esetlegesen elhelyezésűek, a széldezkákból összeállított kerítésdarabok tulajdonképpen csak ruha- és edényszárításra szolgálnak, birtokjelölő szerepük gyakorlatilag nincs. Egymás ingó és ingatlan tulajdonát, illetve a gazdaságok határait az itt lakók a közös tudás révén tartják számon. A magyar lakosságtól eltérően, amely a kerítéssel a saját birtok térbeli konszolidációját valósítja meg, a cigányok úgy tartják, hogy a kerítések csak elválasztásra alkalmasak, ez pedig ellentétes a kultúrájuk közösségi jellegével. *Minek tegyünk kerítést? Hogy válasszuk el egymást? Úgyes tudjuk, ki hol lakik.* A közös területen élők közti társas viszony valami megfoghatatlan körvonalú gazdasági közösséget, laza reciprok viszonyt is jelent, s egyben egyfajta nagycsaládi integrációs formát is feltételez.

²³ Egy székelyföldi cigány kolónia szegregált életformáját, faluhoz kapcsolódó viszonyát, belső hatalmi struktúráját Miklós Zoltán önálló dolgozatban elemezte. Székelykeresztúr környéki

(Fiatfalva) eredményei feltűnően egybecsengenek saját tapasztalataimmal. Lásd MIKLÓS Zoltán 2005.

A paraszti étellel legszorosabb kapcsolata a háznak van, amely keretet ad a benne lakók teljes életének, az élet minden megnyilvánulásának. Az ember érzelmi kötődése a házhoz a legerősebb, amely az értelmi és az akarati megnyilvánulást is befolyásolja²⁴ – írja a klasszikus néprajzi szakirodalom a magyar parasztságra vonatkoztatva. Ebből fakadóan a ház és a berendezése egyöntetűen utal az életvitelre, a benne lakók életszemléletére, és értelemszerűen tükrözi a család gazdasági helyzetét is.

A többnyire vegetáló-túlélő életmódot folytató csoport legfontosabb élettereként azonban nem a házak, hanem a tagolatlan szabad terek funkcionálnak: az élet kora tavasztól a tél beálltáig a szabadban zajlik, a főzés, a mosás, sok esetben a tisztálkodás és általában az étkezés²⁵ is. A rendszerint bontott épületanyagból felhúzott ház az alvás, pihenés, a közöségtől történő elvonulás idejére biztosít intimitást. Az itteni háztípusok változatosak: megtalálható az egysejtű, a két- vagy háromszobás, beépített tornácos, boronafalú és tapasztott ház. Ha nincs állat a tulajdonukban, a kolóniák lakói melléképületekkel egyáltalán nem rendelkeznek. Pincét egy háznál sem találunk, egyszerűen azért, mert az aktuális szükségletekre korlátozódó felülő életforma azt nem követeli meg. A kolónia több családja közösen használ egy-egy fából összeállított illemhelyet, de az sem egyedi példa, hogy a ház mögött vagy a közeli erdőbe, bozótba húzódva végzik szükségleteiket.

Jellemző az infrastruktúra részleges vagy teljes hiánya: legtöbb házban jó esetben csak a villany van bevezetve, vízvezeték, csatornázás nincs, a fűtést az erdőből és környezetükből gyűjtött fával oldják meg.²⁶ A házak legnagyobb részébe az elektromos áram saját készítésű hálózaton fut: a réten egymástól 20–30 méterre felállított 2,5–3 méteres karók tartják azt a rétván szaladó toldott-foldott vezetékét, amely a „tehetős” családok számára lehetővé teszi a világítást, esetleg a parabola-antennával fogott műsorok élvezetét. Életmódra gyakorolt mély hatását és jelentőségét tükrözi, hogy az áramvezeték tabuzónaként reprezentálódik még a legkisebb gyermekek mentális térképén is, közvetlen közelét elkerülik. A kábel kiinduló vége a hivatalosan közművesített utcák utolsó házaitól, minden esetben cigányok által lakott házaktól indul. Akik nem engedhetik meg ezt a luxust, azok petróleumlámpával világítanak, vagy serpenyőbe helyezett, zsiradékba áztatott rongydarabot gyűjtanak meg, ezzel varázsolnak hosszabb-rövidebb ideig fényt a kunyhóikba.

A ház belső beosztását a rendelkezésre álló tér, a család létszáma és a szükségletek határozzák meg. Általában a konyha lakószobai funkciót is kap, és nappaliként is szolgál. Többsejtű házak esetén jellemző egy alvási elkülönített szoba megléte, amelyben az értékesebb lakásdíszítő tárgyakat is elhelyezik. A mindennapi tárgykultúra darabjaival a külső helyiségben találkozunk: külön sarok ad helyet az étel elkészítésének és a mosogatásra váró edények tárolásának, míg a szemközti fal mellett ülésre alkalmas vetett ágyat, előtte pedig az étkezésre is használt asztalt találjuk. Ebben a *living*-ben átlagban egy üveges kredenc és egy szekrény áll, amelyeknek a polcozott felülete alkalmas a színes képek, művirágok, vázák, aranyozott órák és nem használt fényes edénykészletek elhelyezésére.

3.2. Cigányházak a faluban

A *falusi cigányok* abban különböznek a kolónia tagjaitól, hogy a települések magyarok lakta utcáiban, elszórtan állnak szegényes házaik. Faluba költözésük egyik periódusa a kommunizmus ideje volt, amikor szociális alapon a helyi tanácsoktól megkaptak egy-egy gyengébb állapotú ingatlant, vagy hallgatólagos beleegyezést kaptak a gazdátlan, rendezetlen tulajdonviszonyú házak elfoglalására, esetleg a térszben végzett szolgálataikért jutányos áron hozzájutottak egy-egy olcsóbb házhoz. A rendszerváltás után, 1991-ben a 18-as törvény alapján a nincstelen cigány családoknak is mértek 50 ár földet, és ennek eredményeként olyan is előfordult – polgármestertől függően –, hogy a falu közepén jutottak építkezésre alkalmas telekhez.

Gyökeres életformabeli váltást és szimbolikus felértékelődést feltételez az a tény, hogy a lakott ház önálló társadalmi-gazdasági egység, a család individuális térfele a kolónia kollektivitáson alapuló életvitelével szemben; továbbá szimbolikus jelentőségű a saját házsám deklarálása azzal a teleppel ellentétben, ahol – jó esetben – mindenki egyetlen házsám alatt regisztrált. Ha a cigány kolónia kunyhóit és a falubéli cigányok házait ellentétpárként kezeljük, akkor ennek az összevetésnek az életvitel szempontjából is megvan a megfelelő oppozíciója: a közösségi-ség az atomizációval áll szemben.

A régebbi parasztházak cigány lakóinak élete a falubéli közösség előtt transzparensabb, mint a kolóniabeli cigányoké. Míg a tömbben élő cigányokat nemigen veszi munkásként igénybe a települések gazdátársadal-

²⁴ DANKÓ Imre 1992, 139; S. LACKOVITS Emőke 2006, 103.

²⁵ Az étkezésnek ebben a társadalmi közegben nincs semmiféle kötött, ritualizált jellege (mint pl. asztalhoz ülés a családtagokkal együtt); megfigyeléseim szerint mindenki akkor fal valamit, amikor megéhezik, vagy amikor sikerül beszerezni valami enniivalót.

²⁶ Egy nagyborosnyói téglavető család feje például 2009 telének legkeményebb időszakában a ház előtt álló hatalmas eperfát vágta ki, hogy a fűtést valahogy megoldja pár napra. 2010 nyarán a népes gyermekcsereggel együtt sajnálkozva emlékeztek vissza mint a környezetükben fellelhető egyetlen gyümölcsfára.

ma, a falusi cigányokat rendszerint napszámos munkákra vagy az állatok mellé gondozóként alkalmazzák. Gyakran regisztrálható patrónus–kliens típusú huzamos gazdasági kapcsolat a napszámos munkát vállaló falusi cigány és a székely gazda között.

A falu utcáiban élő cigányok gazdálkodás szempontjából átmenetet képeznek a kolónia és a falubeli magyar háztartások gazdasági gyakorlatai között. Legtöbb esetben megtartották a régi tulajdonosok által felhúzott melléképületeket, így nem ritka, hogy csűr, pajta is rendelkezésére áll ezeknek a családoknak, melyeket rendszerint ló vagy tehén tartására használnak is. A meglévő pincéket megtartották, bár nem mindig eredeti rendeltetésük szerint használják. Kutatásom során megfigyelhettem, hogy ahol nincs pince, ott egy-két évig használható alkalmi vermeket ásnak az udvar sarkában, amelyekben szózt káposztát, burgonyát és egyéb terményeket tesznek el télire. A visszafogottabb gazdálkodásban és a tartalékoló megnyilvánulásokban a tervezettség, a jövőorientált életvitel jól tetten érhető.

Mint ahogyan a szóbeli folklór műfajai legtöbbször ennek az etnikumnak a kultúrájában maradtak fenn, azt tapasztaljuk, hogy ez a tárgyi kultúra is érvényes. Házaik berendezése általában nem sokkal későbbi az építéskor divatban volt lakáskultúrájánál, az azóta eltelt idő újításait a kisebb tárgyak reprezentálják. Rendszerint a helyi lakosság használt bútorait és kidobott tárgyait is ezekben az enteriőrökben látjuk viszont. A lakóterek sötét, zsúfolt zugokként tárulnak elénk. A televízió, a színes műanyag csecsebecsék, a díszítő céllal prezentált üdítős és sörösdobozok a magyar családok körébe másfél-két évtizede betört termékdömping lakáskultúrára gyakorolt hatásaival szembesítenek. Jellemző a színes portékák, újságokból, magazinokból kivágott képek zsúfolt megjelenítése a falakon és a polcként használható szekrények tetején. Ezek a cigányok nagyobb felújításokat nem végeznek, sokszor az elmaradhatatlan javításokat is késve végzik el, így lakott épületeik lassú pusztulásnak vannak kitéve.

3.3. Cigányok a kockaházakban

A rendszerváltozás után számos háromszéki faluban színre lépett egy olyan csoport, amelynek tagjainak sikerült annyi pénzt gyűjteniük, hogy módosabb magyar gazdák, vagy – például Nagyborosnyón – az egykori tehetős zsidó kereskedők házaikat is meg tudták vásárolni. Ezáltal megléphettek nemcsak a kolóniától, hanem a falusi cigányházak szegénységétől való elszakadás leglényegesebb fokát is. Míg a tapasztos házak cigány családjai relatív szegénységben élnek

szerényen berendezett hajlékaikban, a feltörekvők csoportja az utóbbi 20 évben megvásárolt téglaházakat saját ízlés szerint kezdte berendezni, amely során markáns tendencia a faluban vagy idegenben látott modellek alkalmazása.

A megszerzett házakat rendszerint részleges átépítéssel és felújítással teszik kényelmesebbé és mutatósabbá. Ezek többnyire egy 4-6 évtizeddel ezelőtti komfort-konceptió jegyében épültek, melyekben az előszoba, a konyha, a szoba, a kamra és a pince helyiségei voltak funkcionálisan elkülönítve. Ezeknél a házaknál már nemcsak csürt és istállót találunk, de több helyen az autó számára garázs is áll.

Belsőépítészeti megoldások során igyekeznek úgy bővíteni a belső tereket, hogy a kisebb zugok felszámolásával nagyobb, átláthatóbb helyiségeket képeznek ki, például az egykori konyha nappalivá alakításával, a kamra konyhává építésével, vagy az ereszfalazásával. Míg eredetileg a lakás folyóvízzel való ellátását a falra akasztott, csappal felszerelt, feltölthető tartály jelentette, mely kézmosásra és ivásra is alkalmas volt, ezeknél a családoknál a fürdőszoba és a víz bevezetése már létszükségletként tételeződik, és azt leginkább a központi fűtés kiépítésével együtt valószínűsítjük meg. A fürdőszoba reprezentativitását és főleg csak tisztálkodásra való használatát jelzi, hogy a család az udvar hátsó felébe épített illemhelyet használja.

Az átalakítás után az első nagyobb tér reprezentációs célokat is szolgál: a nappaliban az étkezésekre, a tévezésre és a vendégek fogadására kerül sor. A belépő a nappali berendezésén mérheti le a család anyagi helyzetét és gazdasági aspirációit, hiszen a tárgyi kultúra kicserélése nem egyszerre megy végbe, hanem folyamatosan valósul meg. Ezeknek a folyamatosan épülő-átalakuló házaknak a tárgyi világa leginkább az 1970–80-as évek politúrozott bútoraiból, a 90-es, 2000-es évek plüssel bevont ülőgarnitúráiból, valamint az utóbbi időszak elektronikus felszereléséből, tévéből, rádióból, elemmel működtetett kínai faliórákból és műanyag vízesésekből áll. A lakásbelső összképe még mindig zsúfoltnak hat, amely az utóbbi 30 év gyorsan cserélődő lakberendezési tárgyainak együttes megjelenítéséből, hivalkodó reprezentációjából adódik.

3.4. Cigány villák

Az újgazdag cigányok nyomortól való sikeres eltávolodása és gazdasági kiugrása az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek elejéig követhető, és makrogazdasági okokkal magyarázható.²⁷ Külföldön szerzett jövedelmeiknek és tartalékoló-befektető életstratégiájuknak köszönhetően látványosan jobb anyagi

²⁷ POZSONY Ferenc 1998; POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.) 1999; KINDA István 2005; 2007a.

helyzetben élnek az előző csoportok tagjainál. A szerényebbek közt tapasztalt nagyfokú kollektivitás itt már individuális érdekekkel cserélődik fel, a családok a mindennapi kapcsolatokban az elit közösség összetartozását, a kasztosodást hangsúlyozzák, ám rejtett attitűdként a gazdasági rivalizálás, a javakkal való versengés jellemző. Ezt a versenyhelyzetet a papíron tisztázott tulajdonviszonyok, a gazdaságok rögzített határai és az ezeken belüli folyamatos szimbolikus építkezés, a családtagok autóinak felvonultatása, valamint a háztartás külső arculatát meghatározó impozáns székelykapuk emelése is visszatükrözi.

A villa típusú új házak építésekor az életfunkciók alapján kerülnek leválasztásra az egyes helyiségek. Egy modern család villájában több előszoba, amerikai típusú, pulttal, boltívvel ellátott konyha, mellette kamra, ebédlő, tágas nappali, gyerekszoba, hálószobák, igényesen felszerelt fürdőszoba, valamint – a felsőbb emeleten – reprezentációs céloknak is megfelelő szobák találhatók, amelyeket központi-ig fűtenek. Az ablakok kiképezésekor a méretes, tükörfóliázott, hőszigetelt megoldásokat kedvelik, a világos, pasztell meszelés mellett a belső fényeket beépített világítótestekkel, energiatakarékos égőkkel hangsúlyozzák. Fontos szempont, hogy a ház előtti udvaron edénybe ültetett mediterrán növény, épített grillező, árnyékolt, hintázó ülőalkalmatosság, vagy szökőkút legyen. A benti toalett mellett továbbra is megtartják a kinti favécét.

A lakás berendezésekor azt tartják szem előtt, hogy minden bútor és felszerelés új legyen. A rendezettséget és a tisztaságot illetően deklaráltan igyekeznek túltenni a legfelszereltebb és a legtisztább magyar háztartásokon is. A belső dekorációk alkalmazása során az ízléses, szellősebb, visszafogottabb kompozíciókat részesítik előnyben. Az előbbi csoportok színes szőnyegeit és lakástextíliáit ebben a környezetben a padlószőnyeg és vastag perzsaszőnyegek, illetve a nem kirívó színezésű apróbb kézimunkák váltják fel.

4. Összegző

Ha megfigyeljük a háromszéki székely falvakban a magántelek határhasználatának gyakorlatát, láthatjuk a két ellenkező pólust: a székelyek arra törekednek, hogy a *bennvalót*, az *életet* minél egyértelműbben bekerítsék, ezzel szemben a kompakt cigány tömb lakossága egyáltalán nem használ kerítést. Érdekes tény, és a két kultúra közötti átmenetként értelmezhető, hogy a falu belső utcáira költöző cigány családok arra törekcsenek, hogy az utca frontján a szomszédos magyarokéhoz hasonló kertet, netán székelykaput emeljenek, amely sokszor még magát a tervezett házat is megelőzi. A telek teljes bekerítése azonban ritkán valósul meg, hiszen gazdáinak mélyebben fekvő hátsó részeit továbbra is szabadon, kötöttségektől mentesen szeretik használni.

A házak berendezésének szervező elve alapján megfigyelhető, hogy a szerényebb hajlékban élőknel – a kolónia, a tapaszos házak, részben a régebbi kockaházak lakóinál – a hagyományosabb (párhuzamos és sarkos) lakberendezés dominál. A legújabb építésű cigány villákban többnyire az egész családot egy központi helyre, egy asztalhoz ültető centrális lakberendezési megoldást alkalmaznak.

Akár a népi építészet, akár a lakáskultúra felől elemezzük a háromszéki cigányok életterét, azt látjuk, hogy a gazdaságilag jól elkülönülő csoportok lakóház-típusai nem illeszkednek szervesen a székely falu összképébe. A két véglet között – ahol egyrészt a kolónia épületei periférikus, leszakadt közösségnek adnak otthont, másrészt a villák építészeti megfogalmazásukban és kihívó berendezésükben messze túltesznek a székely közösség által ízlésesnek tartott ház- és lakáskultúra elvárásain – a falusi cigányok csoportjai valamivel jobban belesimulnak a település külső arculatába, ám a kifejtett erőfeszítések és az adaptációs tendenciák ellenére az elhanyagolt épületek vagy a merész újítások között továbbra is megőrzik, illetve újradefiniálják és felmutatják életterük és lakáskultúrájuk etnikus jegyét.

Irodalom

ALBERT Ernő

- 1973 *Háromszéki népballadák*, Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye, Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel, szerkesztette Albert Ernő és Faragó József, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 1998a *Sok szép cigánylány. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népdalok és balladák*, Népi Alkotások Háza, Sepsiszentgyörgy.
- 1998b *A cigányok útja Háromszékre és itteni életük*, in: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*, Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 81–91.
- 2000 *Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- 2001 *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*, Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

BODÓ Julianna (szerk.)

- 2002 *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*, Pro-Print Könyvkiadó – KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.

DANKÓ Imre

- 1992 Az ember és a ház érzelmi kapcsolatáról, *Ház és ember*, 8, Szentendre, 139–142.

DEÁK Ferenc

- 1999 Cigánytemetés, *Korunk*, X (9), 107–111.

FOSZTÓ László

- 1997a Interetnikus kapcsolat Székelyszáldoboson. Cigány–magyar egymás mellett élés, *Acta 1996/2*, Székely Nemzeti Múzeum – Csíki Székely Múzeum – Erdővidéki Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 233–250.
- 1997b Pünkösdistá cigányok Háromszéken, *Keresztény Szó*, VIII (4), 25.
- 2009 *Colecție de studii despre romii din România*, Editura ISPMN–Kriterion, Cluj–Napoca.

KAPITÁNY Balázs – KISS Tamás

- 2009 Magyar nyelvű roma közösségek Magyarországon és Erdélyben, in: Spéder Zsolt (szerk.): *Párbuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*, KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2009/2, 297–309.

KINDA István

- 2005 Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben, in: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*, KJNT, Kolozsvár, 147–170.
- 2007a „A téglavetéssel erősen nagy baj van...” Fejezetek a nagyborosnyói cigányok gazdasági és társadalomnéprajzi kutatásából, *Acta Siculica 2009*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 597–622.
- 2007b Cófalva az „aranykorszakban” és a rendszerváltozás után, in: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalmá és kultúrája*, Csángó Néprajzi Múzeum Kiadványai 1, KJNT – Pro Museum Egyesület – KMKK, Sepsiszentgyörgy, 175–201.
- 2009a Patronok és napszámosok. Hierarchikus magyar–cigány viszonyok a vargasi mészégetés erőterében, *Néprajzi Látóhatár*, 2009/3, 20–37.
- 2009b Háromszéki cigányok ház- és lakáskultúrája, *Transsylvania Nostra*, III, 11 (3), 22–26.
- 2010 Hagományos mesterségek vonzásában (háromszéki és erdővidéki példa), in: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében. A Bódi Zsuzsanna emlékére rendezett történeti–néprajzi konferencia előadásai (Gödöllő, 2009. február 18–20.)*, Magyar Néprajzi Társaság – Szent István Egyetem GTK, Budapest–Gödöllő, 155–163.

KISS Dénes

- 2009 Romii din Herculian și rolul religiei pentecostale în viața comunitară, in: Kiss Tamás – Fosztó László – Fleck Gábor (red.): *Studii de caz asupra comunităților de romi din România*, Editura ISPMN–Kriterion, Cluj–Napoca, 119–143.

KISS Tamás

- 2009 Categorizarea etnică și statut social la Valea Crișului, județul Covasna, in: Kiss Tamás – Fosztó László – Fleck Gábor (red.): *Studii de caz asupra comunităților de romi din România*, Editura ISPMN–Kriterion, Cluj–Napoca, 83–117.
- 2010 Népesedési folyamatok és a népesedéspolitika lehetőségei Erdélyben, *Pro Minoritate*, 2010/tavasz, 10–32.

LACKOVITS Emőke, S.

- 2006 Köznapok és ünnepek a házban. A dunántúli németek lakáskultúrája, életmódja, szokásai – különös tekintettel a Bakony, Balaton-felvidék német közösségeire, in: Márkusné Vörös Hajnalka – Mészáros Veronika (szerk.): *Ház történetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői*, Konferencia Veszprémben 2004. október 14–15., Veszprém, 103–142.

MIKLÓS Zoltán

- 2005 „Cigányból pap nem lesz.” Szegregáció és passzivitás a magyar–cigány kapcsolatokban, in: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 171–192.
- 2007 Lakáskultúra-váltás a sóvidéki Korondon. A korondi lakásbelső történeti fejlődése, *Acta Siculica 2007*, Székely Nemzeti Múzeum – Délkeleti Intézet, Sepsiszentgyörgy, 657–676.
- 2010 *Korond gazdasági-társadalmi átalakulása*, PhD-disszertáció kézirat, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

POZSONY Ferenc

- 1980 A hajdúkkal útnak induló lány balladájának újabb változatai, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, XXIV (1), 69–80.
- 1981 Virrasztóbeli keserves nótáink. Népballadák közössége és szertartása, *Korunk*, XL (10), 735–738.
- 1984 *Alomvíz mariján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák*, Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc, A dallamokat lejegyezte és a zenei részt gondozta Török Csorja Viola, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

- 1993 A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete, in: Barna Gábor – Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*, *Cigány Néprajzi Tanulmányok*, 1, Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 76–80.
- 1998 Változások az erdélyi cigány társadalom életében, in: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*, Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 111–118.
- 2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán, in: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 109–138.
- 2007 Három korszak az erdélyi cigányközösségek kutatásának történetében, in: Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc (szerk.): *KJNT Évkönyve 15. Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*, KJNT, Kolozsvár, 9–26.
- POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.)
- 1999 *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*, Asociația Etnografică Kriza János, Cluj.

Particularitățile spațiului vital și ale culturii de habitat la comunitățile de țigani din Treiscaune (jud. Covasna)

(Rezumat)

Disciplinele de specialitate au trecut cu vederea până acum segmentele culturii materiale a romilor – spațiul vital, mediul material, instrumentele folosite. Prin acest studiu doresc să acopăr măcar parțial acest hiat. Prezint aici generalizat, prin compararea modelelor bazate pe cele mai frecvente situații economice, variațiile construcției caselor, culturii și amenajării de locuință a țiganilor de limbă maternă maghiară din Treiscaune, punând bazele posibilității de a discuta în detaliu capitolele structurii schițate în acest studiu. Lucrarea mea se bazează pe munca de teren ce am efectuat în Treiscaune începând din 2004, iar concluziile sunt construite pe experiența acelor interviuri etnografice și cercetări sociologice, mulțumit cărora am vizitat prin regiunea studiată peste o sută de familii de țigani în căminul lor.

Characteristics of the living space and habitation culture of the Gypsies from Háromszék (Covasna county)

(Abstract)

Academic interest has been neglecting so far the segments of Gypsy material culture: issues like living space, material environment, use of tools. In this study I wish to cover that gap, at least partially. I present here, through the comparison of the models based on the most frequent economic models, the variations of house building, dwelling culture and home accommodation of the Hungarian-speaking Gypsy communities from Háromszék, thus laying down the fundamentals of the possibility to explicate later in detail each chapter of the structure sketched here. My study is built on the fieldwork I have effectuated since 2004 in Háromszék, and the conclusions drawn are backed up by the experience of those ethnographic interviews and sociological surveys thanks to which I could visit in the studied region more than one hundred Gypsy families in their homes.

I. Kolónia

1. ábra Kolónia, előtérben a villanyvezeték. Nagyborosnyó, 2010

2. ábra Udvar. Nagyborosnyó, 2010

3. ábra Egysejtű boronaház. Nagyborosnyó, 2010

4. ábra Az egysejtű ház belseje. Nagyborosnyó, 2010

5. ábra Egysejtű téglaház. Nagyborosnyó, 2010

6. ábra Az egysejtű téglaház belseje és lakói. Nagyborosnyó, 2010

7. ábra Konyhaként használt előszoba. Nagyborosnyó, 2010

8. ábra Hálószoba reprezentatív tárgyakkal. Nagyborosnyó, 2010

9. ábra Lakószoba reprezentatív része. Nagyborosnyó, 2005

10. ábra Lakószoba ebédlő része. Nagyborosnyó, 2005

11. ábra A szükségleteknek megfelelően bővített sorház. Nagyborosnyó, 2010

12. ábra Kolóniára jellemző tipikus konyha. Nagyborosnyó, 2010

II. Falusi cigányok

13. ábra Bekerített ház az utca végében. Nagyborosnyó, 2010

14. ábra Utcavégi ház, kerítéssel. Nagyborosnyó, 2010

15. ábra Boronaház és lakói a falu Sepsiszentgyörgy felőli végén. Nagyborosnyó, 2005

16. ábra Sorház a falu kisborosnyói végén. Nagyborosnyó, 2005

17. ábra Pinceként használt verem az egyik udvaron. Nagyborosnyó, 2010

18. ábra Lakószoba épített tüzelővel. Nagyborosnyó, 2010

19. ábra Lakószoba főzésre használt része. Nagyborosnyó, 2010

20. ábra Lakószoba reprezentatív fele. Nagyborosnyó, 2010

21. ábra Zsúfolt sarok. Nagyborosnyó, 2010

22. ábra Konyha és ebédlő. Nagyborosnyó, 2010

23. ábra Szoba mennyezetről lelógó műfenyő karácsonyfával. Nagyborosnyó, 2010

24. ábra Rendezett lakásbelső. Nagyborosnyó, 2005

25. ábra Takaros cigány porta székykapuval. Nagyborosnyó, 2004

26. ábra Magyaroktól vásárolt ház székykapuval. Nagyborosnyó, 2004

27. ábra Felújított ház székykapuval. Nagyborosnyó, 2004

28. ábra Tehetős cigány gazda új háza. Nagyborosnyó, 2010

29. ábra Kolóniából a faluba. Felújított ház. Nagyborosnyó, 2010

30. ábra Gazdálkodó cigány család (apa és fia). Nagyborosnyó, 2010

31. ábra Kockaház lakói. Nagyborosnyó, 2005

32. ábra Lakberendezés. Nagyborosnyó, 2005

33. ábra Kockaház tisztaszobája. Nagyborosnyó, 2005

34. ábra Rendezett udvar. Nagyborosnyó, 2010

35. ábra Új igények szerint átépített kockaház. Nagyborosnyó, 2004

36. ábra Nappali részlete. Nagyborosnyó, 2004

37. ábra Újgazdag cigány háza. Nagyborosnyó, 2004

38. ábra Fialat cigány család konyhája. Nagyborosnyó, 2005

39. ábra Újgazdag cigány villa. Zabola, 2009

40. ábra Újgazdag cigány villa. Zabola, 2009